

JES FABRICIUS MØLLER: Hal Koch. En biografi. København 2009, Gads Forlag. 360 sider. 349 kr.

Hal Koch døde 59 år gammel den 10. august 1963 af et hjerteslag på færgen mellem Grenå og Hundested på vej hjem fra det sommerhus på Mols, hvor han gennem mange år sammen med hustruen Bodil Koch og familien samlede kræfter til det opslidende offentlige liv. I de foregående tre årtier havde han opnået en position som en af de mest fremtrædende og til tider mest omstridte skikkelser i dansk åndsliv og politik. Jes Fabricius Møller har skrevet en klassisk biografi om et liv rigt på indsats over et bredt spektrum af akademiske, kulturelle og alment samfundsmæssige felter. I løbet af sit relativt korte liv satte Hal Koch sig væsentlige spor som teolog, (kirke)historiker, national og demokratisk nytænkter, højskoleleder, som lærer ved Københavns Universitet og som energisk deltager i den offentlige debat inden for alle disse felter og en hel del mere.

Hal Koch blev født ind i en familie, der i generationer tilbage talte teologer, kirkehistorikere og præster. Faderen Hans Koch spillede en stor rolle i hovedstadens kirkeliv og i det kristeligt sociale arbejde, hvor han virkede sammen med blandt andre den internationalt anerkendte økonom og statistiker Harald Westergaard. Begge var de inspireret af den engelske kristne socialisme. Hans Koch var en af de første præster, der erklærede sin sympati for Socialdemokratiet. Moderen Margrethe blev som den første danske kvinde uddannet sygeplejerske i New York og senere et ledende medlem af Dansk Sygeplejeråd. Kirkeligt lå Hans Koch tæt på den københavnske Indre Mission og det KFUM, der i de første årtier af det 20. århundrede var domineret af den karismatiske sognepræst Olfert Ricard. Med sikker hånd fører Jes Fabricius Møller læseren gennem modsætningerne og splittelserne i det teologisk-kirkelige miljø i 1920'erne og -30'erne, der for en ikke initieret læser kan forekomme temmelig komplicerede. Udgangspunktet var det opgør med den KFUM'ske liberalteologi, der i midten af 1920'erne førte til dannelsen af Tidehverv, en forholdsvis løs gruppering omkring tidsskriftet af samme navn. Internationalt knyttede man an til den svejtsiske teolog Karl Barth og dennes 'dialektiske teologi'. Opgøret bidrog i væsentlig grad til at forme Hal Kochs teologiske og kirkelige standpunkt. Mens faderen Hans Koch fastholdt sin tilknytning til Indre Mission og KFUM, fandt Hal Koch under indflydelse af Barth en position, hvor han distancerede sig fra både Missionen og Tidehverv. Livet igennem fastholdt han imidlertid venskaber med teologer knyttet til Tidehverv, først og fremmest K.E. Løgstrup.

Det går som en vigtig tråd gennem Fabricius' fremstilling, at en levende kristentro var det styrende i Kochs liv uanset de mange verdslige gøremål, han påtog sig. Både i hjemmet og gennem sin skolegang med studentereksamen fra Metropolitanskolen – tre år før Hans Scherfig – førtes Hal Koch ind i den borgerlige dannelseskultur med stærke islæt af de klassiske sprog og græsk-romersk kultur, af Koch selv sammenfattet i begrebet *paideia*, der ved siden af kristentroen blev helt centralt for hans omverdensforståelse og omgang med andre mennesker.

Koch gjorde akademisk lynkarriere, blev i 1921 indskrevet på teologistudiet som 17 årig, cand.theol. 1926, studieophold i Paris 1927-28, skoleembedseksamen 1929 med fransk som hovedfag. Efter brylluppet med Bodil Koch (f. Tastum) samme år var parret på studieophold i Tübingen, hvor Koch lagde grunden til disputatsen *Pronoia und Paideusis* (Forsyn og opdragelse), der blev forsvaret i 1932. Emnet var spørgsmålet om den platoniske filosofis indflydelse på kristendommen, om forholdet mellem teologi og sekulær filosofi, mellem Gud og verden. Efter disputatsen gav Koch sig i kast med dansk middelalderhistorie, næppe uden sammenhæng med udsigten til, at professoren i faget J. Oskar Andersen få år senere skulle pensioneres.

Det tematiske skift førte Koch lige ind i centrum af de konflikter, der i disse år hærgede det danske historikermiljø, centreret om Erik Arups nytolkning af middelalderhistorien. Jes Fabricius Møller analyserer kyndigt Arups betydning som inspirator for Kochs syn på middelalderen, men gør også som noget nyt opmærksom på de afgørende forskelle mellem dem. Arups fremhævelse af den frie bonde og hans tese om et oprindeligt demokrati i landsbyfællesskabet blev retningsgivende for Kochs syn på både dansk middelalder og demokratihistorie, således som det udfoldes i hans fremstillinger i forskellige danmarkshistorier og fremfor alt i det, der blev hans gennembrud til en større offentlighed, Grundtvigforelæsningerne i efteråret 1940. Fabricius karakteriserer forskeren Koch som hermeneutiker i modsætning til den positivistiske Arup, og det er angiveligt grunden til, at Koch som historiker har »stået distancen væsentligt bedre end historikeren Arup« (s. 75), en vurdering, der ikke virker ganske overbevisende.

I 1936 vandt Hal Koch konkurrencen om professoratet i kirke- og dogmehistorie, hvor den lærde og akademisk velanskrevne Bjørn Kornerup var hans nærmeste modstander og forgænger J. Oskar Andersens favorit. Koch fik til gengæld afgørende støtte af professor Jens Nørregaard, der gennem mange år promoverede sin unge nabo og faglige protegé. Jes Fabricius Møllers hyppige fremhævelse af dette

forhold virker lidt vel overdrevet og tenderer til at reducere Kochs egne kvalifikationer.

Den danske officielle reaktion på det nazistiske Tysklands besættelse af landet d. 9. april 1940 er stort set fra første dag blevet genstand for heftig debat og kritik, og med de senere års kritik fra allerhøjeste sted in mente er det næppe et tema, der forsvinder inden for overskuelig tid. De daværende aktørers stillingtagen er blevet målestok for »rigtige« og »forkerte« standpunkter i aktuelle dilemmaer, og Hal Koch er blevet en centralfigur i denne fortsatte politisk-moralske konflikt. Besættelsen ramte Koch midt i en Grundtvig-raptus, som han i efteråret 1940 udfoldede for offentligheden i den serie af Grundtvig-forelæsninger, der for alvor gjorde ham til en kendt skikkelse i offentligheden. Et egentlig indholdsreferat vil række langt ud over rammerne for en anmeldelse. Men forelæsningerne rummede ifølge Fabricius et forsoningstema på to felter. For det første en forsoning mellem Kochs eget udgangspunkt i en luthersk/indremissionsk tænkning og den grundtvigske kristendomsforståelse; for det andet, og i samtiden mere påtrængende, en forsoning mellem folket og de politikere, der under vanskelige forhold påtog sig ansvaret for landets og folkets videre skæbne, altså en klar bekendelse til forhandlings- og samarbejdspolitikken.

Hal Koch var og blev ikke politiker, og han befandt sig ikke særlig vel i politiske miljøer. Alligevel kom han som formand for Dansk Ungdomssamvirke fra 1940 til at spille en betydelig rolle som »opinionsdannende kraft« (s. 114), blandt andet fordi han politiserede samvirket, gjorde det til et instrument for demokratisk dannelse vendt mod allehånde anti-demokratiske og anti-parlamentariske tendenser. Posten udfyldte Koch som flittig skribent i Lederbladet og som meget efterspurgt foredragsholder over det ganske land, hvor han fik en kontaktflade til brede folkelige kredse i et omfang som få andre i besættelsesårene. Kochs »kritisk-loyale« (s. 114) holdning til regeringen skaffede ham også megen kritik, dels fra de aktive i modstandsbevægelsen og dels fra vennen K.E. Løgstrup, som i deres brevveksling konstant udfordrede ham til at begrunde sine standpunkter og sit virke. En åben udfordring mødte han i skikkelse af Kaj Munk, der karakteriserede ham som en »systemloyal lænkehund« (s. 133), og fra den anden side, tyskerne og de danske nazister, blev han betragtet som en »hetzer« og »notorisk tyskfjendtlig« (s. 143). Uanset Kochs privat udtrykte ønske om et brud med besættelsesmagten fremstod han og fremstår endnu i dag i manges øjne som en mand, der (alt for) længe holdt fast i og argumenterede for den officielle politiske linje. Jes Fabricius Møller

analyserer i en række kapitler klart og efter min mening afbalanceret Kochs vanskelige balancegang frem til bruddet i august 1943.

Uden at han åbent havde argumenteret for et brud, blev dette en lettelse for Koch, der den 29. august sammen med ca. 250 andre fremtrædende personligheder blev interneret i Horserød, hvorfra han to måneder senere blev løsladt som en af de sidste. Bruddet med besættelsesmagten placerede Dansk Ungdomssamvirke og Koch i et »tomrum«. Fra da af handlede hans indsats om fremtidens Danmark, hvor Koch for første gang erklærede sig som socialdemokrat og samtidig kastede sig ud i en debat om den økonomiske, politiske og kulturelle kløft mellem land og by, der skulle vise sig at blive en vigtig fremtidig brudflade. Selv om han personligt var solidt plantet i en bykultur, der efter hans mening havde fremtiden for sig, så havde han under sine mange foredragsrejser tilegnet sig indsigt i landboernes liv og tænkemåde, og han anerkendte landbokulturens historiske betydning. Den afgørende pointe i hans fremtidsvision var, at »selve den Solidaritet og det Fællesskab, som Krigstidens Samlingspolitik skabte, burde sætte sig Spor langt ind i Fremtiden« (s. 187). Et fromt og ikke ganske realistisk håb for en mand, der ikke holdt sig tilbage fra at kritisere bøndernes manglende social-økonomiske solidaritet under besættelsen.

Hal Koch var en mand, der havde vanskeligt ved at sige nej, når han blev anmodet om at påtage sig en opgave. Samtidig var han også mand for uopfordret at begive sig ud i projekter, der krævede engagement og energi og sled på ham. I årene efter befrielsen involverede han sig i (mindst) fire store sager, retsopgøret, demokratidebatten, opbygningen af Krogerup Højskole samt Ungdomskommissionen. Samtidig fandt han tid til sammen med Vilhelm Grønbech at redigere tidsskriftet »Frie Ord« (1946-48), hvori han skrev en række skarptskårne artikler om holdninger under og efter besættelsen. Ud over nogle bemærkninger om forholdet mellem Kochs og Grønbechs syn på hellenisme og kristendom gør Fabricius Møller ikke meget ud af dette makkerskab mellem to så forskellige religionsforskere og kulturskribenter. Det kunne ellers have været interessant at dykke ned i.

»Plager Fanden jer?« er det udråb, som er blevet stående fra Kochs opgør med retsopgøret i »Jeg anklager Rigsdagen«. Han kunne med god ret stille de ansvarlige til ansvar, fordi han som en af de få efter besættelsen ikke pyntede sig med lånte modstandsfjer. Han stod ved samlingspolitikken og sine oprindelige begrundelser for at støtte den, og han slog fast, at en stor del af de handlinger, der i efterkrigstidens optik lignede landsforræderi, i virkeligheden havde været i

overensstemmelse med regeringens eksplicite og implicite opfordringer. Derfor måtte retsforfølgelse og udrensning gennemføres med varsomhed og skånsomhed. Det var et synspunkt, der ikke bragte Koch mange venner, navnlig ikke blandt de egentlige modstandsfolk. Men han stod fast imod »bagklogskabens rethaveri« (s. 205).

Med den lille bog »Hvad er Demokrati?« er Hal Koch blevet kanoniseret, dvs. optaget i den officielle demokratikanon, og bogen er blevet et standardværk i undervisning og samfundsdebat samt oversat til adskillige fremmedsprog. Demokrati som livsform og samtale er blevet de grundtemaer, som fortsat forbindes med Kochs anliggende. I samme åndedrag argumenterede han for økonomisk demokrati i en ganske vist moderat socialdemokratisk version, og han udtrykte et for tiden karakteristisk forfængeligt håb om, at det stalinistiske regime i Sovjetunionen med tiden ville udvikle sig i friere og mere demokratisk retning. I hele det ømtålelige spørgsmål om holdningen til Sovjetunionen behandler Fabricius Møller nok Koch med lidt for meget fløj på hænderne.

Bogen skulle tjene en folkelig dannelse til demokrati efter de angreb, som dette havde været udsat for i de foregående årtier, og der er efter Fabricius' mening i Koch gemt et anstrøg af elitær folkeopdrager efter antikke forbilleder. Ved siden af Kochs videnskabelige og kirkelige arbejde er etiketten folke- eller i hvert fald ungdomsopdrager vel den, der mest præcist karakteriserer hans indsats i midten af det 20. århundredes danske historie. Det blev en gerning, der kom til fuld udfoldelse, da han i 1946 tiltrådte som forstander for den nye Krogerup Højskole. I Kochs vision skulle Krogerup være en »medborgerskole«, der i modsætning til den klassiske højskole især skulle henvende sig til byungdommen, og det var derfor logisk, at Koch nogle år senere tog afsked med Grundtvig og karakteriserede ham som en tænker, der hørte det 19. århundrede til, og som kun i ringe omfang kunne sige ungdommen noget i midten af det 20. århundrede. Forestillingen om en national enhedskultur kunne ikke opretholdes i en tid, hvor konflikten mellem land og by, repræsenteret ved henholdsvis Venstre og Socialdemokratiet, udspillede sig i en helt ny virkelighed.

Sideløbende med virket som højskoleforstander varetog Hal Koch hvervet som formand for Ungdomskommissionen, der i sin syv år lange tilværelse udarbejdede en serie grundige analyser af ungdommens vilkår og fremsatte forslag til reformer af ganske stor rækkevidde. Det er næppe for meget sagt, at kommissionen på flere områder satte indhold på de strategier for velfærd, som i disse år tog form. Det virker

imidlertid, som om Jes Fabricius Møller her underspiller kommissionens betydning både for Koch og for den fremtidige politik.

Efterhånden som Hal Koch i løbet af 1950'erne blev frigjort fra de tunge hverv som kommissionsformand og højskoleforstander kunne han koncentrere sig om sin forskning og undervisning på Universitetet. Her blev han endnu en gang pioner med oprettelsen af Institut for Dansk Kirkehistorie, hvorfra der udgik en hel generation af kirkehistorikere dybt inspireret af Kochs åbne undervisningsform. Samtidig skrev han selv fortsat (kirke)historie og blev medredaktør på Politikens Danmarkshistorie, hvor han også nåede at skrive om perioden 1060-1241, men ikke nåede at opleve værkets kolossale udbredelse.

I et af sine sidste værker *Konstantin den Store: Pax Romana – Pax Christiana* (1952) tog Koch tråden op fra disputatsens diskussion af forholdet mellem kristendom og filosofi, men vendte nu problemstillingen til forholdet mellem kristendom og statsmagt. Afhandlingen er en meget flot *tour de force* gennem to årtusinders verdenshistorie, hvor Koch sammenfletter sit personlige kristne anliggende med analyser af den konstantinske syntese og dennes opløsning. Jes Fabricius Møller demonstrerer i sin analyse af denne afhandling, at biografiens gennemgående styrke just ligger i beherskelsen af de teologiske, filosofiske og kirkehistoriske problemstillinger, som Hal Koch stredes med livet igennem, og som direkte eller indirekte var retningsgivende for hans offentlige virke. Samme analytiske skarphed og dybde er ikke til stede i alle Fabricius Møllers analyser af Kochs politiske og organisatoriske indsatser. Man kan således savne en omtale af Kochs rolle som medinitiativtager til ca. 100 skolefolk, videnskabsmænd og kulturpersonligheders henvendelse til Socialdemokratiets kongres i 1957, hvori de opfordrede partiet til ikke alene at tænke i økonomisk vækst og velstand, men også i en styrkelse af uddannelse, videnskab og kultur. Det var en opfordring, som socialdemokraterne måske i første omgang ømmede sig lidt over, men den fik på længere sigt stor betydning for den velfærdsstatslige ekspansion på de nævnte felter.

At skrive en biografi over en mand med et så alsidigt virke som Hal Koch fordrer kompetencer og indsigter i mange fag- og samfundsområder, og dem besidder Jes Fabricius Møller. Hans biografi er en kyndig indføring i Hal Kochs bredt favnende livsgerning. Det er tydeligt, at forfatteren i vidt omfang deler livsanskuelse og tolkninger med Hal Koch. Det er en fordel for at forstå hovedpersonen, men ind imellem kommer man til at savne nogle modhager og lidt flere udfordringer til både Koch og læseren gennem en kritisk dialog. Det kan han sagtens bære.

Jes Fabricius Møller holder armslængde til den private Hal Koch, dels åbenbart af princip og dels i mangel af kildemateriale. Det er et afrundet portræt af teologen, forskeren, underviseren, debatøren og den offentlige person, hvis indsats satte dybe spor i det danske samfund i midten af det 20. århundrede. Biografien er skrevet i et klart og direkte dansk. Den er let læst uden at være let i indhold.

Niels Finn Christiansen

HENRIETTE BUUS: Indretning og efterretning. Rockefeller Foundations indflydelse på den danske velfærdsstat 1920-1970. København 2008, Museum Tusulanums Forlag. 383 sider. 298 kr.

Fra begyndelsen af 1920'erne og frem til slutningen af 1960'erne modtog omkring 90 danske forsknings- og udviklingsprojekter økonomiske bidrag fra den amerikanske fond Rockefeller Foundation. Der var især tale om støtte til natur- og lægevidenskab, men også til arbejdet med at fastholde unge i landbruget, indførelse af sundhedsplejersker og til statsvidenskabelig og samtidshistorisk forskning. Støtten formede sig enten som kontante bidrag eller som rejselegater, hvor rejsen var betalt og tilrettelagt af fonden.

Det hele blev minutiøst dokumenteret af fonden selv, og resultatet heraf er i dag bevaret i fondens eget arkiv nord for New York, hvor væggene prydes af originale værker af Monet og Chagall. Materialet bliver dermed serveret på et sølvfad for en eftertid, der er nysgerrig på, hvad der dog fik den stenrige amerikanske fond, hvis midler stammede fra 1800-tallets olieeventyr, til at investere i Danmark og danske forskere. Man kan også spørge sig selv, hvilken betydning det fik for udviklingen af det danske velfærdssamfund – ud over at sundhedsplejerskerne var kommet for at blive.

Det var netop arbejdet med sundhedsplejerskerne og deres historie, som i forbindelse med et ph.d.-projekt satte Henriette Buus på sporet af Rockefeller Foundation. Egentlig var det en undersøgelse af spædbørnsdødeligheden i Danmark, som direktøren for Statens Seruminstitut, Thorvald Madsen, der også var formand for Folkeforbundets hygiejnekomité, ønskede bistand til, da han henvendte sig i 1928. Men det lå uden for fondens virke. Derimod var man villig til at støtte forsøg med indførelse af sundhedsplejersker efter amerikansk forbillede. Bagved lå en forestilling om viden som forudsætning for